

ՄՏԱՅԻՆ ՊԱՏՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆ ԱՐԴԻ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Անի Հարությունյան

ԵՊՀ փիլիսոփայության և հոգեբանության ֆակուլտետի փիլիսոփայության
պատմության, տեսության ու տրամաբանության ամբիոն, հայցորդ
ՀՀ, Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
Էլ. հասցե՝ hharutyunyanani@gmail.com
Հոդվածը ներկայացվել է 15.10.2019, գրախոսվել է 05.02.2020, ընդունվել է
տպագրության 30.04.2020

Ներածություն

Մտային պատճառականությունը կամ գիտակցություն-մարմին փոխազդեցության խնդիրը՝ վերլուծական փիլիսոփայության կարևորագույն հիմնահարցերից մեկը, հետազոտությունների կենտրոնում է հայտնվել Նոր Ժամանակում՝ մասնավորապես տեղ գտնելով Ռ. Դեկարտի փիլիսոփայության մեջ: Ի սկզբանե, մտային պատճառականությունը Ռ. Դեկարտը կապում էր այն դրույթի փիլիսոփայական մեկնության հետ, թե ինչպես աննյութական գիտակցությունը (նա երբեմն օգտագործում էր «հոգի» հասկացությունը) կարող է փոխներգործել մարմնի հետ:

Մտային պատճառականության էությունն այն է, թե առհասարակ գիտակցությունն ազդո՞ւմ է ֆիզիկական ծագում ու բնույթ ունեցող գործընթացների, այն է՝ մարդու վարքագծի վրա, եթե այո, ապա ինչպե՞ս: Գիտակցությունը և մտային իրավիճակները կարո՞ղ են լինել վարքագծի կամ ֆիզիկական ծագում ու բնույթ ունեցող գործընթացների պատճառ:

Մտային պատճառականության խնդիրը գրեթե երկուսուկես դար չի եղել փիլիսոփայական հետազոտության առարկա, սակայն XX դ. 50-ական թթ. սկսած՝ այն նոր տեսանկյունից հետաքրքրեց փիլիսոփաներին:

Կենսաբանական նատուրալիզմը՝ որպես խնդրի լուծման առաջին մոդել

Արժանահավատ է սույն թեմայի ուսումնասիրության լուսաբանումը կենսաբանական նատուրալիզմի դիրքերից, որին հարում է Ջոն Սերլը¹: Փիլիսոփայական որևէ հասկացույթի էությունը վեր հանելը ենթադրում է դրա գոյաբանական, իմացաբանական ու պատճառական չափումների վերլուծություն: Գիտակցություն-մարմին փոխազդեցության խնդրի վերաբերյալ Ջ. Սերլի դիրքորոշումը հիմնվում է այն համոզման վրա, որ վերլու-

¹ Серл 2002, 256.

ծական փիլիսոփայության մեջ գիտակցության ուսումնասիրության պարագայում երբևէ չի եղել հստակ տարաբաժանում գոյաբանական («ի՞նչ է սա»), իմացաբանական («որտեղի՞ց մենք գիտենք սրա մասին» ու պատճառական («ի՞նչպե՞ս է այն գործարկում») կատեգորիաների միջև²: Քննադատելով գիտակցության ընկալման մատերիալիստական ըմբռնումը³, մտածողը ներկայացնում է խնդրի պարզաբանման միակ ըստ նրա, ընդունելի լուծումը, այն է՝ կենսաբանական նատուրալիզմը: «Գիտակցություն. հակիրճ ներածություն» աշխատության մեջ մտային պատճառականության այս մոդելը վերլուծելիս Ջ. Սերլը պնդում է, որ բոլոր տեսակի մտային գործընթացների լինելությունը պետք է պայմանավորել ուղեղում ընթացող նյարդաֆիզիոլոգիական գործընթացներով⁴: Վերջիններս համարելով ուղեղի հատկություններ՝ փիլիսոփան արձանագրում է, որ ուղեղում տեղի ունեցող նյարդային գործընթացները պատճառականորեն առաջացնում են գիտակցություն, հետևապես այն գործողությունների հիմքում, որոնք հանգեցնում են վարքագծի դրսևորմանը, օրինակ, որոշումներ ընդունելուն, ծագումնաբանորեն ընկած է նյարդաբանական որևէ պատճառ: Այս ամենով հանդերձ, Ջ. Սերլը չի բացատրում, թե արդյո՞ք սա նշանակում է, որ խոսքն ուղեղում ընթացող ֆիզիկական ու մտային իրավիճակների նույնականացման մասին է: Ջ. Սերլը չի ներկայացնում նաև այն իրողությունը, թե ինչ տեղի կունենա այն դեպքում, եթե մտային իրավիճակները չհամընկնեն ուղեղում ընթացող նյարդաֆիզիոլոգիական գործընթացների հետ: Այսինքն՝ դրանց մի մասը նույնական է ուղեղի որոշ իրավիճակների հետ, իսկ մի մասը՝ ոչ:

Մտային պատճառականության խնդրի՝ Ջ. Սերլի ուրվագծած մոդելը, այդուամենայնիվ, գիտափիլիսոփայական հարթակում համարվում է վիճահարույց: Միտքն այն մասին, որ գիտակցությունը ծագում է ուղեղի կենսաքիմիական հատկությունների շնորհիվ, չնայած իր ամբողջ հմայքին, ապացուցման ենթակա չէ ու, հետևապես, ոչ անտրամաբանական: Այս առնչությամբ, Բ. Կապլանը, մասնավորապես, կարծում է, որ «գիտակցություն» և «ուղեղ» եզրույթները պետք է քննության առնել ու ընկալել մեկը մյուսից անկախ. գիտակցությունը մտային երևույթ է, իսկ ուղեղը՝ ֆիզիկական⁵: Եթե անհնար է գիտակցությունն առանց ուղեղի, սա դեռ չի նշանակում, որ դրանք նույնական են⁶:

² Searle 1991, 45.

³ Searle 1992, 10.

⁴ Searle 2004, 17.

⁵ Caplan 1992.

⁶ Վերլուծական փիլիսոփայության մեջ նույնականության տեսության հիմնադիրն է համարվում Հ. Ֆեյգլին (հմմտ. Feigl 1958, 370-497):

Ի հավելումն, Ջ. Սերլն ընթերցողին չի տալիս մեկ պատասխան այն հարցին, թե ինչ է գիտակցությունը. մի դեպքում պնդում է, որ «գիտակցությունն ուղեղում ընթացող գործընթաց է»⁷, մինչույն ժամանակ շեշտում է նաև, որ «գիտակցությունը դիտարկվող օբյեկտի՝ ուղեղի բաղկացուցիչ կողմերից մեկն է, որը պարունակում է գոյաբանական սուբյեկտիվ փորձ»⁸: Մտային իրավիճակները բնութագրելով որպես ուղեղի հատկություններ՝ փիլիսոփան չի հստակեցրել նաև այն հանգամանքը, թե ինչն են դարձնում «իմ» մտային իրավիճակները հենց «իմը», այսինքն՝ ինչպես դրանք կարող են ընկալվել որպես կոնկրետ սուբյեկտի՝ մարդու այս կամ այն մտային իրավիճակներ: Իրականում հնարավոր չէ նաև ստուգել իր կողմից առաջ քաշված մոդելի գլխավոր դրույթի ճշմարտացիությունն առ այն, որ «մտային ինչ-որ իրավիճակ նույնական է նեյրոնային կոնկրետ գործընթացի հետ»⁹:

«Դժվար գիտակցությունը»՝ որպես խնդրի լուծման երկրորդ մոդել

Չանտեսելով մտային պատճառականության խնդրի այլ մեկնաբանություններ (Դ. Դևիդսոնի անոմալ մոնիզմը¹⁰, Վ. Վասիլևի լոկալ ինտերակցիոնիզմը¹¹), հեղինակը տեղին է համարում թեմայի մտակառուցումը շարունակել նախորդ դարի վերջին ձևավորված հաստատական պանպիխիզմի դիրքերից: Մտային պատճառականության այս մոդելի մտակառուցող Դևիդ Չալմերսը, առաջ քաշելով «դժվար գիտակցության» խնդիրը կամ «ինչու՞ է մարդու ուղեղի գործարկումն ընթանում սուբյեկտիվ փորձի վրա»¹², քննարկումը սկսում է այնպիսի հարցերից, ինչպիսիք են, օրինակ, «ինչու՞ գոյություն ունեն մտային վիճակներ կամ, որ նույնն է, կվալիաներ»¹³, «ինչպե՞ս են զգայությունները ձեռք բերում այնպիսի բնութագրիչներ, ինչպիսիք են, գույնն ու համը»¹⁴, նա ներկայացնում է հաստատական պանպիխիզմի գլխավոր դրույթն այն մասին, որ «կան որոշակի ներքին պրոտոֆենոմենալ կամ առաջնային ֆենոմենալ հատկություններ, որոնք պատճառավորում են գիտակցական փորձի կառուցարկումը և պատասխանատու են ֆիզիկական բնույթ ունեցող գործառույթների կատարման

⁷ Searle 2004, 88.

⁸ Searle 2004, 89.

⁹ Васильев 2009, 79.

¹⁰ Davidson 1993, 207-214.

¹¹ Васильев 2014, 240.

¹² Chalmers 1996, 12.

¹³ Առաջին անգամ այս եզրույթն օգտագործել է գիտակցության փիլիսոփայության ամերիկյան ներկայացուցիչ Կ. Լյուիսը 1929 թ. «Գիտակցություն և աշխարհի կարգը» գրքում:

¹⁴ Chalmers 1996, 54.

համար»¹⁵: Ըստ այդմ՝ մտային իրադարձությունների ու ֆիզիկական գործողությունների միջակայքում Դ. Չալմերսը գործարկում է մի ֆենոմեն, որի իմացաբանական բովանդակությունը, ինչպես նշում է փիլիսոփան, «մեզ համար դեռ անհայտ է»¹⁶:

Մեթոդաբանական էպիֆենոմենալիզմը՝ որպես խնդրի լուծման երրորդ մոդել

Քննարկվող խնդրի պարզաբանման տրամաբանությանը հավատարիմ մնալով՝ դրա զարգացման շարունակությունը տեղին է ապահովել մեթոդաբանական էպիֆենոմենալիզմի հիմնադիր կորեացի փիլիսոփա Ջեզվոն Կիմի հայացքների շրջանակում: Նա նույնպես խոսում է կվալիաների կամ մտային/հոգեկան իրավիճակների մասին, սակայն Ջ. Սերլին ու Դ. Չալմերսին հակընդդեմ տեսակետ ունի: Հղում անելով Թ. Հաքսլիի՝ դեռեւս XIX դ. վերջին ի հայտ եկած դիրքորոշմանը¹⁷, թե՛ մտայինը չունի պատճառական հիմք, այն պետք է համարել ընդամենը ոչ նշանակալի «հավելում» ֆիզիկական բնույթ ունեցող գործընթացների համար: Նա արձանագրում է գիտակցություն-մարմին փոխհարաբերության միակողմանի պատճառականությունը՝ մարմինն ազդում է գիտակցության վրա, սակայն վերջինս (այս դեպքում, նույնն է, թե՛ մտային իրավիճակները) որևէ կերպ մարմնի ու մարմնական շարժումների վրա ազդել չի կարող: Ջ. Կիմը, կվալիաները մեկնաբանելով որպես սուբյեկտիվ ապրում, որը բնութագրական է յուրաքանչյուր մարդու, և որի փորձն էլ նա կրում է անհատապես, եզրակացնում է հետևյալը՝ սուբյեկտն առայժմ ունակություն չունի հիմնավորելու կվալիայի պատճառական գոյությունը: «Մեզ համար մինչև հիմա պարզ չէ՝ առհասարակ հնարավոր է պատասխանել այն հարցին, թե ինչպես է առաջանում կվալիան՝ իր քանակական ու որակական բազմազանությամբ»¹⁸: Իսկ քանի դեռ այս հարցը չի ստացել սպառիչ պատասխան, փիլիսոփան եզրակացնում է, որ մտային պատճառականության խնդիրը շարունակելու է մնալ վերլուծական փիլիսոփայության ուշադրության կենտրոնում:

Էլիմինատիվ մատերիալիզմը՝ որպես խնդրի լուծման չորրորդ մոդել

Խնդրի լուսաբանումը, հավանաբար, կարժեքավորվի նաև նյարդափիլիսոփայության ոլորտում մեծ ավանդ ունեցող ամերիկացի փիլիսոփա

¹⁵ Այս մտքի առավել խորը վերլուծությունը կարելի է գտնել Դ. Չալմերսի մեկ այլ հոդվածում (Chalmers 2013, 16):

¹⁶ Chalmers 2010, 23.

¹⁷ Huxley 2012, 199-250.

¹⁸ Kim 2007, 227-242.

Պատրիսիա Չերչլենդի՝ «էլիմինատիվ մատերիալիզմ»¹⁹ հայեցակարգի գլխավոր դրույթների վերլուծության իմաստով: Պ. Չերչլենդը ձեռնարկում է նախորդիվ ներկայացված տեսակետների համադրման յուրահատուկ փորձ՝ հանդես գալով որպես առաջին փիլիսոփան, որը խնդրի քննարկման համար ելնում է նյարդագիտության փիլիսոփայության կամ նյարդափիլիսոփայության կիզակետից²⁰: Ըստ այս տեսության՝ գիտակցության և դրա կողմից կայացվող որոշումների նկատմամբ մեր ավանդական դասական պատկերացումները ճշմարիտ չեն, և մտային իրավիճակների որոշակի տեսակներ, օրինակ, «ցանկանալը», «համոզված լինելը» չունեն նյարդակենսաբանական հիմք, հետևաբար, նախ պետք է հետազոտել այն, թե ինչ է տեղի ունենում մարդու գիտակցության մեջ, երբ նա ֆիզիկական գործընթացներ է իրականացնում նմանատիպ մտային գործընթացների առկայության թվացյալության պարագայում²¹: Իբրև վերջաբան՝ Պ. Չերչլենդը բացառում է որոշում կայացնելու, մարդու ապրումների ու առհասարակ վարքի մետաֆիզիկական հիմնավորումների ու նախադրյալների մասին փիլիսոփայական քննության իրատեսականությունը:

Եզրակացություններ

Այսպիսով, գիտակցություն-մարմին փոխազդեցության մտակառուցման համար քննարկված մոդելներից յուրաքանչյուրը իմացական տեսանկյունից որոշակի բացթողում ունի: Կարծում ենք՝ այս դժվարությունը պայմանավորված է նրանով, որ մինչև այժմ չկա հստակություն այն հարցերում, թե որտե՞ղ է «տեղակայված» գիտակցությունը, ինչի՞ համար է այն պատասխանատու, և արդյո՞ք մտային իրավիճակները անվիճելիորեն բխեցվում են դրանից, թե՞ ոչ, և առհասարակ, ո՞րն է ուղեղի դերը գիտակցություն-մարմին փոխազդեցության տիրույթում:

Գրականություն

- Васильев В. 2009, Трудная проблема сознания, Москва, «Прогресс-Традиция», 272 с.
- Васильев В. 2014, Сознание и вещи. Очерк феноменалистической онтологии, Москва, «Либроком», 240 с.
- Серл Дж. 2002, Открывая сознание заново, Москва, «Идея-Пресс», 256 с.

¹⁹ Lycan, Pappas 1972, 149-159.

²⁰ Churchland 2002, 11.

²¹ Churchland 2013, 54-62.

- Caplan B. 1992, Solving the Mind-Body Problem: Dualism vs. Searle, <http://econfa.culty.gmu.edu/bcaplan/Searle> (17.12.2017).
- Chalmers D. 2013, Panpsychism and Panprotopsychism. The Amherst Lecture in Philosophy, lecture 8, p. 1-35.
- Chalmers D. 1996, The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory, Oxford, Oxford University Press, 432 p.
- Churchland P. 2002, Brain-wise: studies in neurophilosophy, Cambridge, MA, The MIT Press, 486 p.
- Chalmers D. 2010, The Character of Consciousness (Philosophy of Mind), New York, Oxford University Press, 596 p.
- Churchland, P. 2013, Touching A Nerve: The Self As Brain, New York, W.W. Norton & Company, 304 p.
- Davidson D. 1993, "Thinking Causes", Mental Causation, Heil J., Mele A. (eds.) Oxford, Clarendon Press, p. 207-214.
- Feigl H. 1958, The "Mental" and the "Physical". Concepts, Theories, and the Mind-Body Problem, vol. 2, Feigl H., Scriven M., Grover M. (eds.), Minnesota, University of Minnesota Press, p. 370-497.
- Huxley T. 2012, "On the Hypothesis that Animals Are Automata, and its History", Method and Results, Essays, New York, HardPress Publishing, p. 199-250.
- Kim J. 2007, Causation and mental causation, Contemporary debates in philosophy of mind, McLaughlin. B.P., Cohen J.D. (eds.), Oxford, Wiley-Blackwell, p. 227-242.
- Lycan W.G., Pappas G. 1972, "What is eliminative materialism?" Australasian Journal of Philosophy, vol. 50, N 2, p.149-159.
- Searle J. 1991, Consciousness, Unconsciousness and Intentionality. Philosophical Issues, vol. 1, Atascadero, Ridgeview Publishing Company, p. 45-66.
- Searle J. 1992, The Rediscovery of the Mind, Cambridge, MA, The MIT Press, 320 p.
- Searle J. 2004, Mind, a brief introduction, Oxford, Oxford University Press, 336 p.

ՄՏԱՅԻՆ ՊԱՏՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆ ԱՐԴԻ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ՏԻՐՈՒՅԹՈՒՄ

Անի Հարությունյան

Գիտակցության ու մարմնի պատճառական փոխազդեցության խնդիրը վերլուծական փիլիսոփայության մեջ հանդես է գալիս «մտային պատճառականություն» եզրույթով: Արհեստական բանականության գոյության, դրա հնարավորությունների քննարկման համատեքստում այսօր այս խնդրի լուսաբանումը ձեռք է բերում զգալի կարևորություն:

Այս կապակցությամբ մինչև այժմ մասնագիտական գրականության մեջ քննարկվել են գիտակցություն-մարմին փոխազդեցության պատճառականության չորս հնարավոր տարբերակներ կամ մոդելներ: Դրանցից առաջինը ներկայացնում է գիտակցության, այն է՝ մտքի ազդեցությունը մեր գործողությունների վրա: Հաջորդ մոտեցման մեջ շեշտադրվում է ուսումնասիրվող օբյեկտների պատճառական գոյության երկկողմանիությունը՝ ցույց տալով նախորդ մոտեցման թերությունները: Ի տարբերություն այս երկու մոդելների՝ մեթոդաբանական էպիֆենոմենալիզմում առկա է հարցի ավելի խորքային անդրադարձը: Դրանում առաջ է քաշվել մտային գործընթացի գոյաբանական լինելության՝ իմացաբանական պատճառին առնչվող հանգամանքը:

Նկատենք, որ այս երեք մոդելների շրջանակներում խնդիրը չի ստանում սպառիչ լուծում, քանի որ դրանցից ոչ մեկը հետազոտության մեջ չի ներառել ժամանակակից նյարդափիլիսոփայության նվաճումները: Չորրորդ մոդելը լրացնում է այդ բացը, սակայն կրկին համապարփակ ձևով չի ներկայացնում, թե ինչպես է հիմնավորվում գիտակցության օբյեկտիվությունը:

Բանալի բառեր՝ գիտակցություն, մարմին, կվալիա, պանսփիխիզմ, կենսաբանական նատուրալիզմ, ուղեղ, նյարդափիլիսոփայություն:

ПРОБЛЕМА МЕНТАЛЬНОЙ КАЗУАЛЬНОСТИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ

Ани Арутюнян

Проблему причинного взаимодействия сознания и тела в аналитической философии принято называть «ментальной казуальностью». В контексте существования искусственного интеллекта и обсуждения его возможностей освещение данной проблемы сегодня можно считать весьма насущным вопросом.

Относительно разъяснения проблемы причинности взаимодействия сознания и тела в профессиональной литературе существуют четыре возможных варианта или модели. Первый из них относится к влиянию нашего сознания на осуществляемые нами действия. В контексте следующего подхода особенно подчеркивается причинное существование изучаемых объектов, однако при этом предварительно фиксируются недостатки предыдущей модели. В отличие от этих двух, в третьем варианте, а именно в методологическом эпифеноменализме, можно найти более глубокое отражение проблемы. Данная модель освещает вопрос о когнитивной причине онтологического существования психического процесса.

Заметим, что в рамках этих трех моделей проблема не получает своего исчерпывающего решения, поскольку ни одно из исследований не

включало достижений современной нейрофилософии. Четвертая модель, претендовавшая на окончательное обоснование, восполняет этот пробел, но опять же терпит неудачу, поскольку не дает полного ответа и не доказывает объективность сознания.

Ключевые слова – сознание, тело, квалиа, панпсихизм, биологический натурализм, мозг, нейрофилософия.

THE PROBLEM OF MENTAL CAUSATION IN THE CONTEXT OF MODERN APPROACHES

Ani Harutyunyan

The problem of the causal interaction of consciousness and the body in analytical philosophy is commonly called the “mental causality.” In the context of the existence of artificial intelligence and the discussion of its capabilities, coverage of this problem today can be targeted as urgent.

Regarding the explanation of the problem of causality of the interaction of consciousness and the body, the professional literature represents four possible options or models. The first of them relates to the influence of our consciousness on the actions we carry out. In the context of the following approach, the causal existence of the studied objects is especially emphasized, however, preliminary fixing the disadvantages of the previous model. In contrast to the two, in the third version, namely in methodological epiphenomenalism, a deeper reflection of the problem can be found. This model raises the issue of the cognitive cause of the ontological existence of the mental process.

Note that in the framework of these three models, the problem does not receive its comprehensive solution, since none of the studies included the achievements of modern neurophilosophy. The fourth model, purporting the final justification, fills this gap, but again does fail without being able to give a complete answer and without proving the objectivity of consciousness.

Key words – consciousness, body, qualia, panpsychism, biological naturalism, brain, neurophilosophy.